

Udeleženci okrogle mize Tina Palaić, Ralf Čeplak Mencin, Renata Komić Marn in Alenka Černelič Krošelj (foto: Daša Ličen, 16. 5. 2023).

VRAČANJE KULTURNE DEDIŠČINE

Poročilo z okrogle mize, 16. maj 2023

S Tino Palaić sva v imenu Slovenskega etnografskega muzeja in Zveze zgodovinskih društev Slovenije v mesecu maju zasnovali in moderirali zanimivo okroglo mizo. Združiti sva skušali strokovnjakinje in strokovnjake različnih ozadij, ki pa se pri svojem delu tako ali drugače dotikajo najranljivejših področij ohranjanja kulturne dediščine. Okrogla miza je nosila poveden naslov – Vračanje kulturne dediščine: Pogledi na repatriacijo in restitucijo v slovenskih muzejih in galerijah.

K izboru teme so prispevali glasni pozivi k vračanju kulturne dediščine prvotnim lastnikom, s katerimi se v zadnjih letih sooča globalna muzejska skupnost in ki odmevajo tudi v Sloveniji. Med najopaznejšimi apeli so tisti s strani aktivistov in aktivistk ter političnih voditeljic in voditeljev nekdanj koloniziranih držav. Ti zahtevajo repatriacijo svoje dediščine, ki se še danes nahaja v muzejih in galerijah, predvsem pa depojih nekdanjih evropskih kolonialnih imperijev. Pozivi k repatriaciji pa niso povezani zgolj s postkolonialnimi vzgibi. Lahko se nanašajo tudi na evropsko dediščino, zlasti na vračanje kulturnih dobrin, odtujenih med drugo svetovno vojno. V evropskem kontekstu so do nedavnega odmevali predvsem primeri vračanja med drugo svetovno vojno odtujene dediščine pripadnicam in pripadnikom judovske skupnosti. V slovenskem prostoru smo še pogosteje priča gorečim pogovorom o povojni nacionalizaciji in veliko kasnejši denacionalizaciji, ki ni obsla niti premične dediščine. Vsi ti heterogeni transferji premične kulturne dediščine, s svojimi specifičnimi zgodovinskimi konteksti, na prvi po-

gled nimajo prav veliko skupnega, a ko nanje pogledamo z etnološkimi oziroma antropološkimi očali, jih vendarle lahko sopostavimo kot primere restitucije. Ne nazadnje lahko v vseh primerih govorimo o bolj ali manj problematičnih odvzemih, o bolečini izvornih lastnic in lastnikov ter o kompleksnih in dolgotrajnih postopkih vračanja.

Na okrogli mizi sva izhajali iz debat, ki se o repatriaciji odvijajo v mednarodnih vodah, pri čemer pa sva aktualne izzive aplicirali na slovenske muzeje in galerije. V ta namen sva k udeležbi povabili poznavalke in poznavalce restitucije v teoriji in v praksi, med njimi tudi dr. Renata Komić Marn iz Umetnostnozgodovinskega inštituta Franceta Steleta ZRC SAZU. Inštitut, na katerem slednja deluje, je nekakšno »gnezdo« poznavalcev in poznavalk tematike, zlasti kar zadeva umetniške predmete. Renata Komić Marn je poznavalka zgodovine zbirk in zbirateljstva, ki vključuje raziskovanje provenience in iskanje odgovorov na vprašanja o izvoru oziroma usodi umetnin. V bolj praktičnem smislu je postopke restitucije, kot jih razumejo in izvajajo muzeji, osvetlila Alenka Černelič Krošelj, direktorica Posavskega muzeja Brežice in predsednica Mednarodnega muzejskega sveta Jugovzhodne Evrope (ICOM SEE). Kot tretji se nam je za omizjem pridružil mag. Ralf Čeplak Mencin, kustos v Slovenskem etnografskem muzeju, odgovoren za zbirke iz Azije, Oceanije in Avstralije, ki je od leta 2019 tudi predsednik Mednarodnega odbora za etnografske muzeje in zbirke pri Mednarodnem muzejskem svetu (ICOM ICME).

* Daša Ličen, asistentka z doktoratom, ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje; dasa.licen@zrc-sazu.si.

V primerjavi z denacionalizacijo imajo pozivi k vračanju zunajevropskih predmetov v nekdanje kolonizirane države daljšo zgodovino. Povezujejo se namreč z dekolonialnimi boji po drugi svetovni vojni, v katerih je poudarjena vloga kulture in dediščine pri soustvarjanju identitete novonastalih držav. Leta 1970 je Unesco sprejel konvencijo o ukrepih za prepoved in preprečevanje nedovoljenega uvoza in izvoza kulturnih dobrin ter prenosih lastninskih pravic, ki je urejala tudi restitutivne postopke, torej vračanje kulturne dediščine v izvirne države. Trudu in konvencijam navkljub so bili ti postopki v 80. letih 20. stoletja za nekaj desetletij zaustavljeni, vse do nedavnega ponovnega vznika zahtev po repatriaciji. Kot poznavalec teh težkih vprašanj, s katerim se danes soočajo skrbniki zunajevropskih zbirk v »Zahodni Evropi«, je Ralf Čeplak Mencin naslovil pomembnost, a tudi kompleksnost poznavanja provenience in daljnosežnost razmerij moči.

Če so bili predmeti zunajevropskega porekla najpogosteje odvzeti nasilno, večkrat celo kot vojni plen, je bil transfer predmetov kulturne dediščine v času druge svetovne vojne in potem v času socialistične Jugoslavije drugačen. V obeh primerih je ta odvzem temeljil na pravni podlagi in – v primerjavi z obdobjem kolonializma – na bolj umetelno izdelani argumentaciji. Omeniti velja tudi sistematičnost zbiranja in popisovanja, še posebno v primeru nacističnih okupatorjev. Zaplembe so poskušali beležiti tudi protagonisti povojne Slovenije, pri čemer jim je veliko preglavic povzročal manko umetnostnih zgodovinarjev in zgodovinarok ter drugih poznavalcev in poznavalk kulturne dediščine. Že leta 1945 so težavam navkljub ustanovili Federalni zbirni center, katerega komisije so vodile prenos predmetov iz rok zasebnikov v roke »javnosti«. Samo v prvem letu so v skladišča, med katerimi je bilo največje tisto v Cukrarni, prepeljali približno 900 klavirjev. Federalni zbirni center je bil kmalu ukinjen, in sicer leta 1947, saj naj bi do takrat opravil svojo primarno nalogo. Sledilo je vrednotenje in razdeljevanje »narodnega bogastva« – prav na ta način so številne zasebne slike, knjige, preproge in druge dragocenosti prešle v muzeje in galerije, kjer v veliki meri ostajajo še danes.

Po desetletjih tatišja so z razpadom Jugoslavije na površje priplavale tudi zahteve po restituciji kulturno-umetniškega gradiva, ki je bilo po drugi svetovni vojni nacionalizirano. Tedaj se je na Ministrstvo za kulturo, odgovorno za postopke restitucije, obrnilo razmeroma malo nekdanjih lastnikov, katerih vloge so v veliki večini že razrešene. Pa vendar je vsak primer, kot so sogovornici in sogovornik večkrat poudarili, zgodba zase, zato ni nenavadno, da imamo v zvezi z denacionalizacijo premične dediščine toliko zgodb, kolikor imamo predmetov.

Alenka Černelič Krošelj je na podlagi izkušenj Posavskega muzeja, na katerega je bilo od leta 1990 naslovljenih več zahtevkov za vračilo predmetov, zbranih v okviru Federalnega zbirnega centra, osvetlila težavno določanje njihove provenience. Zaradi slabe dokumentacije je za številne predmete nemogoče določiti, od kod so prišli in komu jih je torej potrebno vrniti. Poudarila je tudi dolgotrajnost postopkov, saj se nekateri primeri vlečejo že tri desetletja. Težave z iskanjem provenience so dobro znane tudi sodelavcu Slovenskega etnografskega muzeja Čeplaku Mencinu. V muzeju so se doslej sicer srečali z nekaj poizvedbami po slovenskih predmetih, odtujenih v okviru Federalnega zbirnega centra, a so skopi opisi težava tudi pri zunajevropskih predmetih. Čeprav se je njegovim predhodnikom oziroma članom komisije Federalnega zbirnega centra opis »sulica« oziroma »skodelica« zdel zadosten, o predmetu ne pove skorajda nič, kar predstavlja težavo za muzejske delavce in delavke pri njihovem delu, poleg tega pa onemogoča tudi morebitno vračanje predmetov. Da je nedvoumno lastništvo predmeta predpogoj za vračanje, je potrdila tudi Renata Komić Marn, ki se sicer s praktičnimi problemi restitucije ne ukvarja, se pa vsakodnevno posveča raziskovanju provenience umetniških del. Da bi prišla do čimbolj popolnih odgovorov, je razvila tudi lastno metodologijo, katere bistveni del je zanašanje na karseda širok nabor zgodovinskih virov. Z drugimi besedami, četudi bi bil inventar Federalnega zbirnega centra popoln in podroben, bi nudil samo parcialen pogled na provenienco posameznega predmeta, zato pri svojem delu uporablja nabor različnih arhivov.

Na širok spekter vprašanj, ki jih odpirajo različne oblike restitucije, je pokazala tudi debata, ki je sledila. Iz publike smo slišali tudi pobude za pogovore o premični dediščini, za katero bi se po besedah udeležencev morala zavzeti Slovenija kot država. V tem kontekstu so bile omenjene zlasti arheološke najdbe, ki so bile na območju današnje Slovenije najdene v času AvstroOgrske in danes ostajajo na Dunaju oziroma v Gradcu. Slišali pa smo tudi nekaj besed o premični dediščini, ki je bila Primorcem in Primorkam zasežena v medvojnih, fašističnih letih.

Prepričana sem, da sva za okroglo mizo izbrali pravo temo in s pomočjo vseh sodelujočih uspešno naslovili različne oblike restitucije. Žal je dogodek odprl veliko več vprašanj, kot je ponudil odgovorov, a prav to kaže na nujno po pogovoru o postopkih restitucije in izzivih, s katerimi se v zvezi s tem sooča stroka. Če sklenem, napočil je čas, da tudi v Sloveniji naslovimo vprašanja, kdaj, komu in kako bomo vračali tako nacionalizirane kot zunajevropske predmete, nemara pa tudi, da sami premislimo o premični dediščini, za katero menimo, da spada v slovenske ustanove, in formaliziramo tudi ta hrepenenja.